

Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi
Journal of Social Research and Behavioral Sciences

ISSN:2149-178X

Gıda Endüstrisi İle Sağlık Riskleri Arasına Sıkışmış Toplum¹

Betül YURT²

Özet

20. yüzyılda etkin rol oynayan gıda endüstrisi, gıdaların dayanıklılığını ve verimliliğini arttırmak amacıyla çeşitli endüstriyel işlemlere başvurmuştur. Bu dönem itibariyle çeşitli hastalıkların artması ve yetiştirilen gıda ürünlerinin doğal yapısından uzaklaşmış olması gıda endüstrisine güveni azaltmış ve toplumun korku, kaygı duymasına sebep olmuştur.

Bu çalışmanın amacı, sağlık riskleri sebebiyle toplumun kaygı ve korkularının ne boyutta olduğunu ortaya koymak ve gıda tüketimi konusunda bilinçli olup olmadıklarını sorgulamaktır. Çalışma nicel ve nitel yöntem birlikte kullanılarak yapılmıştır. 400 kişilik örnekleme anket uygulanmış, 12 kişi ile de derinlemesine görüşme yapılmıştır. Araştırma bulgularına göre, örnekleme genelinde risk bilinci, kaygı ve korku yüksek düzeydedir. Tüketilen gıda ürünlerine, devlete, üreticiye ve güvenilir gıda sertifikası veren kurumlara güven düşük düzeydedir. Örneklemin güvenilir ve sağlıklı gıda tüketimi konusunda yeterince bilinçli olmadığı saptanmıştır.

Anahtar kelimeler: Sağlık riski, gıda güvenliği, tüketim bilinci.

The Entangled Society In The Food Industry And Health Risk

Abstract

The food industry, which played an active role in the 20th century, resorted to various industrial processes in order to increase the durability and productivity of foods. In this period, increase in various diseases and the denaturation of growing food products have reduced the level of confidence in food industry and caused fear and anxiety within society.

The aim of this study is to reveal the extent of the anxiety and fears stemming from the health risks within society and also examine whether people are conscious about food consumption. The study was carried out through using both quantitative and qualitative methods. The questionnaire was applied to the sample of 400 people and also in-depth interviews with 12 participants were conducted. According to the research findings, risk awareness, anxiety and fear are high in the sample. The levels of confidence in consumed food products, the state and also the institutions, which issue reliable food certificate, are low. It was also found that the sample was not conscious enough of the reliable and healthy food consumption.

Key words: Health risks, food safety, consumer conscious.

¹ Bu çalışma, II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Sempozyumu'nda bildiri olarak sunulmuştur.

² Araş. Gör., Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü
betuldurmaz@anadolu.edu.tr

Giriş

Günümüz toplumlarının en büyük sorunu olarak görülen belirsizlik, risk ve korku özellikle yirminci yüzyıl sonrası gözle görülür hale geldiğinden, modernitenin bir özelliği olarak kabul edilmiştir. Endüstriyel ve teknolojik gelişmelerle daha güvenli ve risklerin kontrol edilebileceği bir dünyada yaşanacağını düşünöenler, endüstri sonrası daha büyük risklerle baş etmek zorunda kaldığından güven problemi yaşamış, korkuya kapılmıştır.

Bilime ve teknolojik bilgiye sahip olanların yaptığı araştırmalar ve sunduğu çalışmalar sahip oldukları ideolojiye göre farklılık gösterdiğinden bireyler güven ve belirsizlik problemi yaşamaktadır. Özellikle de modern toplumun kapitalist üretim süreçleri ile iç içe geçmiş olması, kapitalizmin küreselleşerek korkular ve riskler üzerinden sömürüsünü rahatlıkla devam ettireceğini düşündürmektedir. Paraire (2012: 395) kapitalizmin küreselleşmesini “insanlığı, av alanını yiyip bitiren hayvanlar derecesine düşüren bir etnik iflasın küreselleşmesi; hastalıklı bencilliği ve güç arzusunu haklı göstermeye dayalı felsefi yapıların başarısızlığı” şeklinde tanımlamıştır. Bu bencilliğini ve güç arzusunu haklı çıkarmaya çalışırken, toplumda bir korku üzerinden yola çıkarak kendi çıkarlarına uygun hareket edilmesini öğütlemekte ve aksi takdirde başa geleceklerden bireyin ve toplumun kendisinin mesul olacağını vurgulamaktadır. Çaresizliğe itilen birey ise, durumu en hafif hasarla atlatmak için verilen direktifleri yerine getirmekte ya da çaba harcamanın beyhude olduğunu düşünerek kendini sistemin kollarına bırakmakta ve olduğu gibi kabul etmektedir. Bu durumda ise toplumun beklentisi bu konuyla ilgili yeterli bilgiye sahip profesyonellerin, iktidar sahiplerinin yol gösterici olmasıdır. Sürekli korku ve kaygı yaşanırken güven duyulacak birimlerin varlığı psikolojik rahatlık sağlamaktadır. Çalışmamız açasından değerlendirdiğimizde Delibaş'ın (2013: 101) belirttiği gibi bir yandan kahverengi ekmeğe katıldığı söylenen kanserojen gıda boyalarından korunmaya çalışan birey, ertesini gün hükümetin “üç beyaz”a savaş açtığını öğrendiğinde hangi bilginin doğru olduğunu saptayamamakta, neyin yenilip içileceği, nelerden uzak durulacağı konusunda belirsizlik yaşamakta ve bu risklerle ilgili daha fazla korkmaktadır. Bu örnek gibi realite ile spekülasyonlar arasında kalınması doğrunun ne olduğuna karar verilememesini getirmektedir, yetkili mercilerin olması gerektiği gibi açıklama yapmaması güvensizlik boyutunu arttırmakta ve yetkililerle kapitalizmin kol kola ilerlediğini düşündürmektedir.

Bu çalışmanın amacı; Türkiye’de bir süredir tartışılabilen sağlık korkularını ele alarak, gıda tüketimi konusunda ne denli endişeler yaşandığını ortaya koymak ve gıda tüketimindeki tutumları belirlemektir. Çalışmanın önemi ise; bireylerin sağlık risklerini göz önünde bulundurarak geliştirdikleri gıda tüketimi tutumlarının sosyo-ekonomik açıdan nasıl farklılaştığının sosyolojik açıdan karşılaştırmalı olarak ele alınmasıdır.

1.Modern Toplumda Risk, Korku Ve Belirsizlik

Her dönem farklı formlarla toplumdaki varlığını sürdüren riskler, modern toplumda daha farklı, geniş çaplı bir şekilde var olmuştur. Risklerin modern toplum ile ilişkisini kuran Ulrich Beck, içinde bulunduğumuz toplumu “Risk Toplumu” olarak nitelendirmiştir. Beck’e göre (2011: 22-24) riskler önceden var olduğu gibi şimdi de vardır, yeniçağ icadı oldukları söylenemez. Ancak önceki risklerle şimdiki arasında da farklar vardır. En belirgin farklılık ise önceki risklerin bireysel olmasıdır. Her bireyin aldığı riskten yalnızca kendisinin etkilenmesi söz konusudur. İçinde bulunduğumuz dönemde nükleer silahların tüm insanlığı etkilemesi gibi büyük riskler söz konusu olmamıştır. Bu nedenle de o dönemlerdeki riskler cesaret ve macera anlamında kullanılırken, şimdi tehlike anlamında kullanılmaktadır. Nükleer facialarda etkilenen insan sayısı o dönemde yaşayanlarla sınırlı kalmamakta, dönem sonrası yaşayanları da etkilemekte olduğundan toplum üzerinde bu tür riskler baskı kurmaktadır (Beck, 2011: 25-27). Riskle ilgili argümanlarını 5 tez halinde ele alan Beck (2011: 27-29) şunları vurgulamıştır:

- a) Geç modernlikte bireylerin riskleri direkt algılama yetenekleri yeterli değildir. Net bir risk göstergesinin olmaması, yalnızca bilimsel çevrelerce yapılan nedensel yorumlara bakılmasına sebep olmuştur. Bu yorumlar belli çevrelerce yapıldığından dolayı bazen olduğundan büyük bazen de olduğundan daha küçük bir şey gibi gösterilmekte ve “sosyal tanımlama süreçlerine” açık duruma getirilmektedir.
- b) Risklerin büyümesi ve paylaşılması bireylerin riskten etkilenme düzeylerini farklılaştırmaktadır. Bu da risk konumlarının ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Sınıfsal konumlarla beraber risk konumları da farklı şekillerde etkilenme düzeylerini belirler.
- c) İhtiyaçlarla beraber riskler de kendi kendini üretmektedir. Riskler arttıkça önemli hale gelen ekonomi de insanların ihtiyaçlarını karşıladığı doğal muhitinden bağımsız halde işlemektedir. Sanayi toplumu, ortaya çıkardığı risklerin ekonomik sömürsü ile toplumun tehlike durumunu ve siyasi potansiyelini belirlemektedir.

- d) Sınıf konumlarında varlığın bilinci belirlemesi söz konusu iken, risk konumlarında bilinç varlığı belirlemektedir. Risk toplumun siyasi potansiyeli bilginin kökenine bağlı olarak düşünülüp değerlendirilmeye başlanmıştır.
- e) Risk toplumunda felaketlerin yönetilme işi iktidarın ya da yetkinin yeniden organize olmasına bağlı olduğundan, normal şartlarda felaket olarak nitelendirilebilecek durumların risk toplumunda normal durum olarak nitelendirilmesi ihtimali vardır.

Beck'in düşünümsel modernleşme aşaması olarak tanımladığı risk toplumunda, insanı merkeze alan özerk birey yaklaşımından; özerk risk etkenlerini temele alan, risklerin otoritesi altına giren birey yaklaşımına geçilmesi söz konusu olmuştur (2011: 47). Risklerin otoritesinin hakim olduğu bir toplumda bireylerin sürekli belirsizlik ve korku içerisinde olmaları, risklerin nasıl erken tespit edilebileceği sorununu ortaya çıkarmaktadır. Beck (2011: 24-25), modern dönemle ilgili risklerin öncekiler gibi duyu organları ile algılanamayacağını ileri sürmüştür. Tespit edilemeyen riskler korku ve kaygıları daha fazla arttırdığından başvurulacak kaynaklar toplumun algılayamadığı riskleri ortaya koyacak şekilde tehlikeleri görünür kılacak bilimsel "algı organları" olmalıdır. Bunlar: teoriler, deneyler ve ölçme aletleridir (2011: 34). Bu algı organları ile tehlikenin boyutları sayılara dökülmüş olacak ve sayılar üzerinden riskin ne denli önemli olduğu ortaya konulacaktır. Yani modern toplum ile kontrol bireyin elinden çıkmış olup, sadece sayıların ne anlama geldiğini bilen belli iktidar organlarının verdiği bilgi ile riskin boyutları hakkında bilgi alınabilmiş ve onların uyarıları çerçevesinde tedbirler alınabilmiştir.

Giddens ise günümüz riskleriyle baş etmek için kullanılan bilim ve teknolojinin, özünde bu risklerin sebebi olduğunu düşünür. Artık bilim ve teknoloji küreselleşmiştir ve yalnızca bir bölgeyi, ülkeyi ya da sınıfı değil, tüm dünyayı tehdit edecek boyuta ulaşmıştır. Çünkü küreselleşme, alışkın olduğumuz her şeyin yeniden yapılandırılması anlamına gelmektedir (Giddens, 2000: 12-16). Henüz modernliğin sona ermediğini düşünen Giddens, řu anda modernliğin radikallesmesinin söz konusu olduğundan bahseder. Artık gelenekselden farklı bir risk ve güven ortamına tanık olduğumuzu savunur (Giddens, 2010: 11). Risk kavramı daha önceden batılı kaşifler tarafından bilinmeyen sulara yelken açmak anlamında kullanıldığından "mekan"a yönelik bir kavram iken, sonradan "zaman"a yönelik bir kavram haline alıp belirsizlik ve olasılık durumlarında kullanılmıştır (Giddens, 2000: 32-37).

Giddens küreselleşmeyi açıklayarak günümüz risklerinden bahsetmiştir. Giddens'a göre (2000: 17-31) küreselleşmeyi açıklamaya çalışanlar şüpheciler ve radikaller şeklinde

ayrılmıştır. Şüpheler küreselleşmeyi abartılı bulup, yüzyıl öncesi ile bugün arasında bir fark görmezken; radikaller küreselleşme ile hayatımıza giren elektronik ekonomi ile paranın çok rahat el değiştirdiğini ve önceden yakın bölgelere ticaret yapıldığını şimdi ise çok uzak bölgelere de ticaret yapıldığını, ulaşımın rahat olduğunu savunmuşlardır. Giddens, her iki bakış açısının da ekonomik yönden olmasının yanlış çıkarımlar yapılmasına sebep olduğundan söz eder; çünkü küreselleşme yalnızca ekonomik değil, siyasal, teknolojik ve kültürel boyutlara da sahiptir. Küreselleşmenin getirdiği eşitsizliklerle zenginler daha zengin olurken, yoksullar da daha yoksul olmuştur. En kötü ürünler, yasaklanmış mallar az gelişmiş ülkelere rahatlıkla pazarlanmıştır. Bu nedenle de “küresel bir köy” yerine “küresel bir yağma” kavramının kullanılmasının daha açıklayıcı olduğunu düşünmüştür. Eşitsizliklerin getirdiği riskler ciddi tehditler oluşturmuştur. Küreselleşme ile gelen merkezsizleşme bazı ülkelerin denetimi elinde bulundurmasını engellemiş ve artık bir ülkenin tehdit unsuru, yalnızca başka bir ülke olmamıştır. Her ülkenin tehdit unsuru, her tür risk ve tehditler olmuştur. Bu noktada Giddens’in Beck’ten farklı yanı, risk toplumunu modernliğin son aşaması olarak değil, küreselleşen toplumun bir parçası olarak açıklamasıdır. Giddens’a göre (2000: 47);

Çağımız eski kuşaklara kıyasla daha tehlikeli (daha riskli) değildir, ama risk-tehlike dengesi değişmiştir. Biz kendimizin yarattığı risklerin dışarıdan gelenler kadar (hatta daha fazla) tehlikeli olduğu bir dünyada yaşıyoruz. Üstelik bu risklerin bir kısmı, küresel ekolojik risk, nükleer tırmanma ya da dünya ekonomisinin çökmesi gibi hakikaten felakete yol açabilecek nitelikte. Beslenme rejimi, ilaçlar, hatta evlilik düzeninde gözlenen bazı riskler de bizi bireyler olarak çok daha doğrudan etkiliyor.

Eskiden karşılaşılan riskler doğa olayları gibi dışsal risklerdir ancak yaşanan dönem bireylerin faaliyetleri ile ortaya çıkan risk faktörlerini barındırmaktadır. Yani imal edilmiş risklerden söz edilebilir. Modernite ile dünyayı kontrolü altına almaya çalışan birey doğaya yaptığı müdahalelerle imal edilmiş risklerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Risk konusundaki şüpheler yeterince değerlendirilerek bilim insanlarının ve siyasilerin fikri alınmalıdır aksi takdirde risklerin üzerinin örtülmesi düşüncesi ortaya çıkacaktır (Giddens, 2000: 41-43).

Daha önceden sıradan görünen bazı olaylar zaman geçtikçe büyük bir risk olarak algılanmıştır. Bu risk algısı ile bireyler riskleri daha abartılı bir biçimde ele aldığından önceden aktif olan birey pasivize edilmiş ve gücünün bu riskleri engellemeye yetmeyeceği, bu

konuda yetersiz olduğu kabul ettirilmiştir. 1990’larda daha popöler ve önemli bir kavram olarak öne çıkarılan “güvenlik”in toplumların riske dair fikirlerinin abartılmasına sebep olduğunu düşünen Furedi, korku korkuyu besler çıkarımını yapmıştır. Bireyler toplumun kültüründen etkilenerek riskli görünen her olayı -karşılaşma ihtimali olmasa dahi- daha fazla korku duyarak içselleştirmektedir (Furedi, 2001: 8-19). Bauman’a (2000: 26) göre bu tür eğilimler “ezici varoluşsal güvensizliğin semptomları”dır. Bireyin hayatı için önemli olan üç bileşenden güvenlik, emniyet ve kesinlik kavramlarından birinin eksikliği durumunda bireylerde kendine ve başkalarına güvenmeme, ihtiyat arama, suçlu arama gibi sonuçlar ortaya çıkar. Bireyler kendilerini risklerden koruyabilmek için çeşitli sigortalara başvurur ve böylece risklerle ilgili kendi üstündeki sorumluluğu atmış olur. Nedeni farklılaşabilen endişe ve korkuların temeli de buraya bağlıdır. Bu nedenle de günümüzdeki belirsizlikler önemsiz bir sorun olarak görülemez. Gün geşitke ciddi boyutlara ulaşmakta ve tam olarak Giddens’in belirtmiş olduğu imal edilmiş oldukları gerçeklik boyutuna ulaşmıştır.

Önceden de belirsizlikler var olmuştur ancak modernitenin getirdiği belirsizlikler ötekilerden farklı olarak felaket yüklüdür (Bauman, 2011: 36). Bireyler belirsizlik ve risklerden kurtulmak için çabalarken yaptıkları her eylem başka bir riske sebep olmaktadır ve bu böylece sürüp gitmektedir. Çünkü yapılan eylemler denetimli vuku bulmazlar ve bu nedenle de insan yaşamını tehdit eden belirsizlik ve güvensizlik zinciri olarak devam ederler (Bauman, 2011: 60-71).

Modern dönemin risk, korku ve belirsizlik kavramları üzerinden yukarıda değerlendirilen literatür, sağlıklı beden söyleminden yola çıkılarak günümüzde daha önemli hale gelmiştir. Sağlıklı bedene sahip olabilmek için bireylerin arayış içinde olması çeşitli söylemlere kulak kabartmasına da sebep olmaktadır. Bu söylemlerin kim tarafından neden söylendiğinin bir önemi yoktur, sadece risk unsuru barındırması korku duyulması için yeterli sebep olmaktadır. Sağlıklı bedene sahip olmanın temel ögelerinden biri olan yeme-içme konusunda da kitle iletişim araçları üzerinden alınan bilgiler başka uzman bilgisine müracaat edilmeksizin doğru kabul edilmekte ve kaygı duyulmaktadır. Ancak bilimsel olarak kanıtlanmış verilerden yola çıkarak gıda güvenliğine önem verilmediğine dair kanılar, toplumu Bauman’ın bahsettiği müphemliğe sürüklemektedir.

2.Sağlık Riskleri Ve Gıda Güvenliği

Bireyin temel haklarından biri olan ve dışarıdan gelebilecek her tür riske maruz kalabileceği düşünölen sağlık, günlük yaşamları belirleyici bir unsur haline gelmekle birlikte

korunmasının yalnızca bireye ait bir sorumluluk olarak görülüp bireyselleşmenin görüldüğü bir alan haline de gelmiştir. Modern toplumla birlikte artan riskler dolayısıyla sağlık alanındaki riskler de önem kazanmıştır ve bilimsel çalışmalara dahil edilmeye başlanmıştır. Sülün ve Sülün (2006: 120) riskin gönüllü ve gönülsüz oluşabileceğini vurgulamıştır. Gönüllü riskler, kişinin kendi iradesiyle gerçekleşen sigara, doymuş yağ, ilaç ve alkol kullanmak iken; gönülsüz riskler, bireyin pasif bir şekilde etkilendiği kirli hava solumak, pasif sigara içiciliği, kirli su ve besin tüketilmesi ve de asit yağmurlarına maruz kalmaktır. Gönülsüz risklerden toplumu korumak devlete, eğitimcilere ve bilim insanlarına düşmektedir ancak neoliberal politikaların getirdiği bireycilik, bu risklerden koruma görevini kamusal bir hak olarak devlete değil bireyin sorumluluğuna vermektedir (Adak, 2016: 20).

Sağlık risklerine maruz kalma, toplumdaki sosyo-ekonomik eşitsizlikler, sağlıklı beslenememe ve bireylerin kişisel tercihleri (alkol, sigara kullanımı) ile farklılaşmaktadır. Dünyadaki ölümlerin yaklaşık %60'ı küresel beslenme şekillerindeki değişiklikler ve endüstriyel işlemlerden geçmiş yağlı, tuzlu ve şekerli gıdaların tüketilmesinden kaynaklanmaktadır (WHO: 2002, 8). Bu durum bizi sağlık için önemli bir yer işgal eden gıdaya yönlendirmektedir. Gıda endüstrisi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında artan nüfusun gıda ihtiyacını temin edebilmek ve daha uzun mesafelere gıda gönderebilmek amaçlı gıdaları çeşitli endüstriyel işlemlerden geçirerek işe başlamıştır. Özellikle de daha uzun raf ömrünü koruyabilme amacıyla paket gıdalar üretilmiş ve bunların dayanıklılığını arttırma amaçlı gıda katkı maddeleri kullanılmıştır. Bu ürünlerin 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kullanıldığı düşünüldüğünde nüfusun bu dönemlerden itibaren farklı hastalıklardan muzdarip olması birbiriyle ilişkili olduğunu düşündürmektedir.

“İnsanlığın en azından son yüzyıldan bu yana fizyonomisinde hemen hemen hiçbir şey değişmemiş olmasına karşılık, özellikle son otuz yılda kalp hastalıkları, diyabet, romatizma, iltihabi bağırsak hastalıkları ve kanserde ciddi bir artış ortaya çıkması rastlantı değildir. Bu hastalıkların ortak özelliği bilhassa gelişmiş ülkelerin büyük şehirlerinde (metropoller) görülmeleri, gelişmekte olan ülkelerde artış göstermeleri, buna karşın geri kalmış ülkelerde çok az görülmeleridir. Bu ortak özellik, hastalıklar ve çevre arasındaki ilişkinin ciddi bir biçimde sorgulanmasını gerektirir. Metropoller ile küçük ölçekli şehirler arasındaki fark daha temiz çevre koşulları olarak algılansa da, esas farklılık gıda kaynaklarının endüstrileşmesidir. Sağlıklı bir yaşam

sürdürülmesinin temel kuralı sağlıklı besin kaynaklarının temin edilmesidir. Ne var ki, nüfus artışı daha fazla gıda kaynağını gerekli kılmaktadır” (Dizdar, 2013: 113).

Sağlıklı besin kaynaklarına ulaşımın, şehir hayatı ile daha zorlaştığı hatta önceki gıda üretim koşullarının sağlanamadığı görölmektedir. Bireyin üretici olmaktan çıkıp tüketici kimliği alması ile de alakalı olan bu durum, hazır ve paket gıdaların tüketilmesini normalleştirmiştir. Çalışma hayatının zorlukları ile mücadele edilirken paket gıdalarda mevcut bulunan sağlık riskleri kaygı duyulsa da kabul edilmekte ve konforu düşünülerek riskler göz ardı edilmektedir. Levenstein, bu konuyla ilgili dönemsel olarak endişelerimizin nasıl farklılaştığını şöyle anlatmıştır:

“Günümüzde bizi endişelendiren şey, kırdada dolaşırken karşımıza çıkabilecek herhangi bir yeni bitkinin zehirli olabileceğine dair ihtiyatlı olma gereğinden kaynaklanmıyor, şimdiki endişelerin konusu soframıza gelene kadar gıdalara uygulanmış olan işlemlerdir. Bu, piyasa ekonomisinin gelişmesiyle, tüketici ile üretici arasına giren araçlardan kaynaklanan doğal bir sonuçtur” (Levenstein, 2013: 11).

Gıda ekonomisinin hızla küreselleşmesi ile fabrikaların ürettiği ürünler hızlı bir şekilde her ülke ve bölgeye dağıtıldığından gıdalarla birlikte gelen riskler de küreselleşmektedir. Önceden kamusal denetimde olan gıda ile ilgili kontrol ve denetim, neoliberalizm ile yerini öz denetime bıraktınca toplumun bu konudaki güveni sarsılmıştır. Ayrıca ihmellere rağmen yanlış bilgilendirmeler yapılması güvensizliği arttırmıştır (Koç: 2013, 33-35). Uygulanan politikalar gıdaya erişimin önünü açarken, sağlıklı gıdaya erişimin de önüne set çekmiştir.

Gıda güvenliğinden bahsedildiğinde genetiği değiştirilmiş organizmalardan (GDO) da söz etmek gerekmektedir. Belli özelliklere sahip bir canlı türünün özelliklerini değiştirmek amacıyla, başka bir canlı türünün geninin transfer edilmesi ile meydana gelen yeni özellikteki organizmalara genetiği değiştirilmiş organizma denir. Bu organizmalar kendilerine transfer edilen genlerin özelliklerini taşıdığından sağlığa faydalı ya da zararlı olması tartışılan konular arasındadır. Besin kalitesi, sağlığa faydalı olabilmesi, sebze ve meyvelerin raf ömrünün uzaması, bitkisel ve hayvansal ürünlerin verimlerinin artması, hastalıkların tedavi edilmesi ve organ nakli için kullanılıyor olması insan sağlığı için faydalı görülürken; gıda güvenliği ve alerjik reaksiyonlara sebebiyet verebilecek toksik etkilerinin riskli olabileceği tereddütlerinin olması sağlığa zararlı olabileceğini düşündürmüştür (Çelik, Balık, 2007: 13). Bu durumun değişkenlik göstermesi ve tereddütlerin devam etmesi, insan sağlığı konusunda gıda güvenliğinin öneminin üzerinde durulmasını gerektirmiştir. Gıda güvenliğinin yaygın

Gıda Endüstrisi İle Sağlık Riskleri Arasına Sıkışmış Toplum

tanımlarına benzer bir tanım da ABD tarafından gelmiştir ve şöyledir: “Gıda güvenliği, sadece yeterli bir yiyecek elde edebilmek olarak ifade edilen geleneksel yaklaşımı kapsamakla kalmamakta, aynı zamanda bireyleri güçlendirerek onların yiyecek alabilme gücünü sağlayacak toplumsal ve ekonomik koşulları yaratmaya ilişkin süreçleri de içermektedir” (Çankaya, 2012: 291).

Ülkemizde genetiği değiştirilmiş organizmaların, bu işleme tabi tutulma sebepleri aşağıdaki tablolarda belirtilmiştir (Özmert Ergin, Yaman, 2013: 264-265):

Tablo 1: Genetiği Değiştirilmiş Meyve ve Sebzeler

GD Ürünler	Hedefler
Domates	Herbisitlere Dayanıklılık Raf Ömrü Uzatmak
Patates, Muz, Domates	Yenebilir Aşı Üretmek
Patates	Nişasta Oranını Artırmak
Patates, Domates	Toksik Madde Oranını Azaltma
Biber, Domates	Çekirdeksiz Ürünler
Soya, Mısır, Patates	Antibiyotik ve İnsektisitlere Direnç
Kanola, Ayçiçeği	Doymamış Yağ Oranını Artırmak
Domates, Çilek	Kutuplarda Yaşayan Bir Balık Geni Transferi ile Soğuğa Dirençli Ürün Elde Etmek
Çilek, Şeftali, Ananas	Olgunlaşmayı Geciktirmek Raf Ömrünü Uzatmak
Patates	Kolera ve Diyarenin Önlenmesi
Muz	Virütik Hastalıklara Dayanıklılık
Üzüm	Çekirdeksiz Üzüm Elde Etmek
Papaya, Patates	Virüslere Dirençlilik

Tablo 2: Genetiği Değiştirilmiş Tahıllar

GD Ürünler	Hedefler
Çeltik	Verim Artışı
Çeltik, Ceviz	Alerjik Etkinin Azaltılması
Pirinç	A Vitamini Oranını Artırmak
Mısır, Soya	Kanatlı Hayvan, Balık Beslenmesinde Kullanma
Tahıl	Aminoasit Oranını Artırmak
Pamuk, Mısır	İnsektisitlere Direnç
Buğday	Ot Öldürücülere Dayanıklılık

Çeltik	Demir ve Beta- Karoten İçeriğini Zenginleştirmek
Mısır	Broyler Beslenmesinde Kullanma Viral Bitki Hastalıklarına Dayanıklılık

Tablo 1. Genetiği Değiştirilmiş Et ve Et Ürünleri

GD Ürünler	Hedefler
Balık	Et Veriminin Artması
Koyun	Az Yağlı Et Üretimi Yün Verimini Artırma
İnek	Et ve Süt Veriminin Artması
Domuz	Yemden Yararlanma Oranının ve Et Veriminin Artması

Tablo 2. Genetiği Değiştirilmiş Süt ve Süt Ürünleri

GD Ürünler	Hedefler
Süt	Laktoza Duyarlı Bireyler için Sütün İçeriğinin Değiştirilmesi
Yoğurt	Mide Asidine Dayanıklı Laktobasillerle Probiyotik Ürün Eldesi
Peynir	%60 Daha Sert Peynir Elde Etmek

Genetiği değiştirilen gıdalarda genel olarak verimlilik ve dayanıklılık hedeflendiğinden piyasa için çabalandığı ve insan sağlığına zararlı olabilme ihtimalinin daha yüksek olduğu düşünölmektedir. Sağlığı kötü yönde etkileyebilecek özelliklerine baktığımızda, genetiği modifiye edilmiş ürünlerin böcek öldürücü ve terminatör gen barındırması sebebiyle pestisit üretmesi ve toksik madde içermesi sağlığa zararlı etkilerindedir. Ayrıca gıda ürünlerine gen transferi sırasında verilen antibiyotik direnci, bu gıdaları tüketen bireylerin antibiyotik alımlarında ilaçların faydasız olmasına sebep olmaktadır. İlaçların faydasız olması ise çeşitli hastalıkların salgın haline dönüşmesi anlamına gelmektedir. Soya, mısır, pamuk gibi ürünlerin herbisitlere dayanıklı olabilmesi için verilen kimyasalların ise kanserojen içerdđi ve insan vücudunda da kanser hücresi oluşumuna sebep olduğu düşünölmektedir (Haspolat, 2012: 77). Bunun yanında Kanada'da yasaklanan genetiği değiştirilmiş sığır büyüme hormonunun (rBGH), ineklere süt verimini arttırmak için verilmesi sütte insülin benzeri büyüme faktörünün (IGF-I) artmasına neden olarak normal hücrelerin yanında kanserli hücrelerin de büyümesine sebep olduğu bilinmektedir (Özmert Ergin, Yaman, 2013: 270).

2007 yılında Avrupa Gıda Güvenliği Kurumu'nun yaptığı araştırmada GDO'lu soya ile beslenen dişi farelerden doğan yavru farelerin öteki yavru farelerden daha küçük olduğu ve çoğunun üç hafta içerisinde öldüğü tespit edilmiştir. Araştırmada GDO'lu ürünleri tüketmek sakat doğumlara ve kısırlığa sebep olur sonucuna varılmıştır (Roch, 2006'dan aktaran Haspolat, 2012: 77). Genetiği değiştirilen ürünlerde hangi genin kullanıldığı bilinemediğinden alerjik bünyeye sahip bireylerde ani alerjik vakalar görülmeye başlamaktadır. Bazen de insan vücudunun kolaylıkla sindirememesi alerjik durumlara sebebiyet vermektedir (Özmert Ergin, Yaman, 2013: 269).

Genetiği değiştirilen gıdalarla ilgili müphemlikler devam ederken, sağlığa zararlarının sadece tespit edilenler kadar olması bile toplumda kaygı uyandırmaktadır. İnsanların denetimsiz bir şekilde doğayı kontrol altına alma ve değiştirme uğraşları Giddens'in deyimiyile "imal edilmiş riskler" in oluşumuna sebebiyet vermekte ve bu risklerin boyutu tespit edilememektedir. Gıdaların yetiştirilme ve olgunlaşma dönemindeki doğal işleyişine yapılan müdahaleler, gıdanın doğallığını bozduğu gibi insanların genetik kodlarına da zarar vermekte ve gelecekte şimdi yapılan müdahalelerin sonucu olarak farklı risklerin bizi beklediğine dair kaygılar artmaktadır.

3.YÖNTEM

3.1.Araştırma Modeli

Bu çalışmada³, sağlık risklerinin gözle görülebilir bir boyut kazanmasıyla artan risk, kaygı ve korkuların gıda tüketimindeki etkilerini ortaya koymayı amaçlayan açıklayıcı ve betimleyici bir araştırma yapılmıştır. Örnekleme anket yapılarak nicel araştırma yöntemi uygulanırken, anket soruları ile elde edilemeyen detaylı bilgilerin elde edilebilmesi amacıyla derinlemesine görüşmeler yapılarak nitel araştırma yöntemi uygulanmıştır. Böylece iki yöntemle elde edilen veriler birbirini destekleyici şekilde bulgularda aktarılmıştır. Derinlemesine görüşme yapılan kişilerden alınan verilere, görüşmecilerin gerçek isimleri verilmeden temsili isimler kullanılarak referans verilmiştir.

3.2.Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni olarak Eskişehir ili seçilmiştir. Olasılığa dayalı olmayan (yargısal) örnekleme tekniklerinden kota örnekleme tekniği ile Eskişehir'in en yoğun iki ilçesinden dört

³ Yüksek lisans tezi olarak hazırlanmış, Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi kapsamında 1406E298 no'lu proje olarak desteklenmiştir.

mahalle⁴ belirlenerek örneklem seçilmiştir. Örneklem seçiminde en az 18 yaşında olmalarına ve her mahalleden eşit sayıda kadın ve erkekle görüşmeye önem verilmiş, örnekleme seçilen kişilerin de evde gıda alışverişi yapan kişiler olmasına özen gösterilmiştir. Nan Lin'in (1976: 446) örneklem tablosuna göre nüfusla orantılı olarak hesaplandığında 383 kişi anket tekniği uygulanması için uygun olmaktadır. Bu çalışmada da her mahalleden 50 kadın, 50 erkek seçilmek üzere toplam 400 kişiye anket tekniği uygulanmıştır. Veriler SPSS programı ile analiz edilmiştir. Ayrıca her mahalleden 3'er kişi seçilerek, 5 erkek 7 kadın olmak üzere toplam 12 kişi ile derinlemesine görüşme yapılmıştır. Görüşme yapılan örnekleme de kota örnekleme tekniği uygulanmıştır.

4.BULGULAR

4.1.Sosyo-Demografik Veriler ve Hane Geliri

Örneklemin demografik verileri aşağıdaki tablolardaki gibidir:

Tablo 5: Yaş Bilgileri

	Örneklem Geneli	şirintepe Mahallesi	Emek Mahallesi	Batıkent Mahallesi	Vişnelik Mahallesi
YAş ORT. (mean)	38,20	37,31	40,30	35,45	39,75
Min-Max Yaş	18-76	18-71	18-72	18-70	19-76
Standart Sapma (SD)	12,732	13,217	12,314	11,283	13,579

Tablo 6: Doğum Yeri

DOĞDUĞU İL	Örneklem Geneli	şirintepe Mahallesi	Emek Mahallesi	Batıkent Mahallesi	Vişnelik Mahallesi
Eskişehir	%66,4 (N=265)	%59,6 (N=59)	%71 (N=71)	%69 (N=69)	%66

⁴ Eskişehir'in en yoğun merkez ilçeleri olan Tepebaşi ve Odunpazarı'ndan toplam dört mahalle belirlenmiştir. Bu dört mahallenin özelliği ise sosyo-ekonomik açıdan karşılaştırma yapabileme amaçlı seçilen iki düşük sosyo-ekonomik düzeye sahip mahalle (şirintepe-Emek Mahalleleri) ile iki yüksek sosyo-ekonomik düzeye sahip mahalle (Batıkent-Vişnelik Mahalleleri) olmasıdır.

Gıda Endüstrisi İle Sağlık Riskleri Arasına Sıkışmış Toplum

Başka Bir İl	%32,6 (N=131)	%37,4 (N=37)	%29 (N=29)	%31 (N=31)	%34
Başka Bir Ülke	%0,8 (N=3)	%3 (N=3)	%0	%0	%0
Cevapsız	%0,2 (N=1)	%1 (N=1)	%0	%0	%0
DOĞUM YERİ					
Kent Merkezi	%64,4 (N=257)	%61,6(N=61)	%56 (N=56)	%71 (N=71)	%69 (N=69)
İlçe/Kasaba	%25,6 (N= 102)	%30,3 (N=30)	%28 (N=28)	%23 (N=23)	%21 (N=21)
Köy	%10 (N=40)	%8,1 (N=8)	%16 (N=16)	%6 (N=6)	%10 (N=10)

Tablo 7: Örneklemin Mesleki Durumu

MESLEK	Örneklem Geneli	Şirintepe Mahallesi	Emek Mahallesi	Batıkent Mahallesi	Vişnelik Mahallesi
İşçi	%19,5 (N=78)	%25 (N=25)	%26 (N=26)	%16 (N=16)	%11 (N=11)
Memur	%20,05 (N=82)	%8 (N=8)	%8 (N=8)	%40 (N=40)	%26 (N=26)
Çiftçi	%1 (N=4)	%1 (N=1)	%3 (N=3)	%0	%0
Esnaf	%8,2 (N=33)	%9 (N=9)	%11 (N=11)	%5 (N=5)	%8 (N=8)

Serbest Meslek	%7 (N=28)	%12 (N=12)	%4 (N=4)	%6 (N=6)	%6 (N=6)
Öğrenci	%13,2 (N=53)	%19 (N=19)	%8 (N=8)	%15 (N=15)	%11 (N=11)
Ev Kadını	%19,5 (N=78)	%21 (N=21)	%31 (N=31)	%5 (N=5)	%21 (N=21)
İşsiz	%5,8 (N=23)	%4 (N=4)	%8 (N=8)	%5 (N=5)	%6 (N=6)
Diğer	%5,2 (N=21)	%1 (N=1)	%1 (N=1)	%8 (N=8)	%11 (N=11)

Tablo 8: Örneklemin Eğitim Durumu

EĞİTİM DURUMU	Örneklem Geneli	şirintepe Mahallesi	Emek Mahallesi	Batıkent Mahallesi	Vişnelik Mahallesi
Lisansüstü Mezunu	3,5 (N=14)	%4 (N=4)	%0 (N=0)	%4 (N=4)	%6 (N=6)
Üniversite Mezunu	35,5 (N=142)	%27 (N=27)	%15 (N=15)	%57 (N=57)	%43 (N=43)
Lise Mezunu	35,2 (N=141)	%30 (N=30)	%49 (N=49)	%26 (N=26)	%36 (N=36)
Ortaokul Mezunu	10,5 (N=42)	%15 (N=15)	%15 (N=15)	%6 (N=6)	%6 (N=6)
İlkokul Mezunu	14,5 (N=58)	%22 (N=22)	%20 (N=20)	%7 (N=7)	%9 (N=9)
Diplomasız Okuryazar	0,5 (N=2)	%1 (N=1)	%1 (N=1)	%0	%0
Okuryazar değil	0,2 (N=1)	%1 (N=1)	%0 (N=0)	%0	%0

Tablo 9: Hane Geliri

Gıda Endüstrisi İle Sağlık Riskleri Arasına Sıkışmış Toplum

AYLIK HANE GELİRİ ORT.	Örneklem Geneli	Şirintepe Mahallesi	Emek Mahallesi	Batıkent Mahallesi	Vişnelik Mahallesi
Aritmetik Ort.	4030,45	1927,88	1835,30	5760,90	6576,70
Min- Max Gelir	500-50000	500-5000	900-3000	1500-23000	1500-50000
Standart Sapma (SD)	3,878	990,889	447,707	3,081	5,562

Görüşmecilerle ilgili genel özelliklere baktığımızda, aşağıdaki tablo bilgilendiricidir:

Tablo 10: Görüşmecilerin Genel Özellikleri

No	Mahalle	İsim (Temsili)	Yaş	Eğitim (Mezun)	Medeni hal	Meslek	Hane Geliri (Aylık TL)
G.1	Emek	Yeliz	28	Ortaokul	Evli	Ev kadını	3000
G.2	Emek	Esra	39	Lisans	Bekar	Ev kadını	1500
G.3	Emek	Burhan	36	İlkokul	Bekar	İşçi	1800
G.4	Şirintepe	Derya	46	Ortaokul	Evli	Ev kadını	2800
G.5	Şirintepe	Ayhan	29	Lisans	Evli	Mühendis	4000
G.6	Şirintepe	Sevil	36	İlkokul	Evli	İşçi	2500
G.7	Batıkent	Elif	27	Lisans	Evli	Memur	13000
G.8	Batıkent	Murat	27	Lisans	Bekar	Memur	4000
G.9	Batıkent	Mert	41	Lisans	Evli	Memur	12000
G.10	Vişnelik	Reyhan	53	Lise	Bekar	İşçi	1800
G.11	Vişnelik	Leyla	30	Lisans	Evli	Serbest meslek	4500
G.12	Vişnelik	Ersan	46	Lisans	Evli	Memur	16000

4.2.Örneklemin Gıda ve Alışveriş Tercihleri

Çalışmamız açısından örneklemin gıda ve alışveriş tercihlerinin neler olduğu önem taşıtmaktadır. Gıda tercih ederken organik gıda tercih edip etmemeleri ve alışveriş yapılacak yerler olarak nereleri tercih ettikleri çalışmaya bir çıkış noktası sunmaktadır.

Örnekleme sorulan “organik gıda tüketiciler musunuz?” sorusuna örneklemin %82,2’si (N=329) evet yanıtı verirken, %17,8’i (N=71) hayır yanıtı vermiştir. “GDO’lu olduğunu bildiğiniz gıda ürününü satın alır mısınız?” sorusuna ise %14,4 (N=57) evet, %85,6 (N=338) hayır yanıtı vermiştir. Organik gıda tükettiğini ifade eden örneklem ile GDO’lu olduğunu bildiği ürünü satın almayacak örneklemin eğitim durumuna bakıldığında çoğunluğun niversite ve lise mezunu olduğu dikkat çekmektedir. Görüşmecilere “organik gıda tüketiciler musunuz?” sorusunu yönelttiğimizde görüşmecilerden Burhan şöyle cevap vermektedir:

“Organik diye alıyoz ama bilmiyoz. Önceden ben de pazarcı olduğum için pazarda birkaç tanıdık var onlardan alıyorum. Kendi bahçelerinden olduğunu biliyorum ben zaten, güveniyorum. Organik sebze meyvenin de kokusundan belli oluyor zaten. En azından domatesi diyim.”

Tanıdığın kendi bahçesinde yetiştirmiş olması onun organik ürün olarak kabul edildiğini göstermektedir. Bunun yanında kokusundan da organik ürünün anlaşılabilirliği kanısının olması organik sertifikasına gerek duyulmaksızın ürünün organik olarak adlandırılabilirliğini göstermektedir.

Organik gıda tüketime zen gösterip GDO’lu gıdalar tüketiciler eğiliminde olanların cinsiyet özelliklerine bakıldığında kadınların erkeklerden daha hassas ve seçici olduğu bulgusuna ulaşılmaktadır.

Gıda alışverişlerini en çok nereden yaptıkları sorulduğunda örneklem genelinin %65,8’i (N=263) market ve süpermarket, %29,2’si (N=117) semt pazarı, %4,5’i (N=18) ekolojik pazar ve %0,5’i (N=2) başka yerler yanıtı vermiştir. Sosyo-ekonomik özellikleri nedeniyle benzeştirdiğimiz şirintepe-Emek mahalleleri ile Batıkent-Vişnelik mahalleleri örneklemlerinin verdiği yanıtlarda farklılık olup olmadığına bakacak olursak; şirintepe-Emek mahallesi örneklemini en çok nereden gıda alışverişini yaptıkları sorusuna %35,5 (N=71) semt pazarı, %34,5 (N=69) süpermarket, %28,5 (N=57) market, %0,5 (N=1) ekolojik pazar ve %1 (N=2) diğer yanıtı vermiştir. Batıkent-Vişnelik mahalleleri örneklemini ise %35,5 (N=71) süpermarket, %33 (N=66) market, %23 (N=46) semt pazarı, %8,5 (N=17) ekolojik pazar yanıtı vermiştir. İki mahalle grubunun verdiği yanıtların birbirine yakın olması dikkat çekmektedir. Sadece ekolojik pazardan alışveriş yapanların oranı Batıkent-Vişnelik

mahallelerinde daha yüksek çıkmıştır. Bunun nedeni ise hem bilgi ve bilinçlilik düzeyinin, eğitim seviyesinin yüksek olması hem de gelir düzeyinin artmasıdır. Ekolojik pazarın ulaşım açısından zor yerde görülmesi sebebiyle, gelir seviyesi yüksek olanların özel araca sahip olmaları bu olumsuzluğu ortadan kaldırmaktadır ve buradan alışveriş yapılma yüzdesini arttırmaktadır. Şirintepe-Emek mahallesi örneğinde açık uçlu sorularda verilen yanıtlar da bunu doğrulamaktadır. Çünkü ekolojik pazardan alışveriş yapılabilmesi için yürüme mesafesi olmasının önem taşıdığı vurgulanmaktadır. Buralardan alışveriş yapılmama sebebi olarak yalnız mesafe değil fiyatların pahalılığı da gösterilmektedir.

Elimizdeki verilerde dikkat çeken şey örneklemin büyük çoğunluğunun kendini organik gıda tüketicisi olarak tanımlamasına rağmen alışveriş yaptığı yerlerin büyük oranının süpermarket ve marketler olduğunu belirtmeleridir. Ekolojik pazardan alışveriş yapılma yüzdesinin de çok düşük olduğunu hesaba kattığımızda örneklemin genelinin organik gıda nitelmesini yanlış algıladığını söyleyebiliriz. Aldığımız cevaplarda da gıdaların dış görünüşünden yola çıkarak organik tanımlaması yapmaları bunu doğrular niteliktedir. Asıl belirleyici olan organik gıda sertifikalarından bahsedilmemektedir. Görüşmecilerden Reyhan, “*çok iri ve düzgün şekildeki sebze meyveleri organik olmadığını düşünerek almam*” demiştir. Esra ise “GDO’lu gıda deyince ne anlıyorsunuz?” sorusuna “*şekil olarak değişmiş, kendisine benzemeyen üründür*” şeklinde cevap vermiştir. Böylece verilen cevaplardan yola çıkarak ürünlerin organik olarak betimlenebilmesinin ilk şartının şekil ve dış görünüş olarak benimsendiği dikkat çekmektedir.

4.3.Gıda ve Sağlık Riski Algısı

Tüketilen gıdalarla ilgili riske maruz kalınıp kalınmadığı düşüncesinin tespit edilmesi için örnekleme sorular sorulmuştur. “Satin aldığınız gıda ürünlerinin sağlıklı olduğunu düşünüyor musunuz?” sorusuna %25,6 (N=102) evet, %59,1 (N=236) hayır, %15,3 (N=61) emin değilim çok sağlıklı olmasa da çok zararlı da değil gibi yanıtı vermiştir. Örneklemin büyük çoğunluğunun (%59,1) hayır yanıtını vermiş olması, gıdaya dair risklerin farkındalık düzeyinin yüksek olduğunu göstermektedir. Mahalleler bazında verilen yanıtlara bakacak olursak, Şirintepe-Emek Mahallesi örneğinde %22,1 (N=44) evet, %61,3 (N=122) hayır ve %16,6 (N=33) de emin değilim yanıtını vermiştir. Batıkent-Vişnelik mahallesi örneğinde ise %29 (N=58) evet, %57 (N=114) hayır ve %14 (N=28) emin değilim yanıtı vermiştir. Şirintepe-Emek mahallesi örneğinde evet yanıtını verenlerin çoğunun “*çünkü tanıdıklardan ve bildiğim yerlerden alıyorum*”, Batıkent-Vişnelik mahallesi örneğinde evet yanıtını verenlerin büyük çoğunluğunun ise “*çünkü marka alıyorum, ucuz gıda ürünü*

almıyorum” şeklinde eklemeleri belirleyicidir. Aslında sosyo-ekonomik açıdan sağlıklı gıda ürününün nasıl olması gerektiğine dair algıları da ortaya koymaktadır. Şirintepe-Emek mahallesi örnekleme göre gıdanın sağlıklı olmasının garantisi olarak sosyal çevreden alışveriş yapıyor olmak yeterli iken, Batıkent-Vişnelik mahallesi örnekleme göre gıdanın sağlıklı olması fiyatıyla doğru orantılıdır. Pahalı ve markalı yiyeceklerden tüketilmesi sağlıklı beslenildiğinin göstergelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Görüşmecilerden Derya ise şöyle yanıtlamıştır: *“Valla alışveriş yaptığımız marketi biliyoruz. Her zaman da aynı yerden alıyoruz. Ürünlerine kaliteli diyorlar ama bilmiyorum bence de iyi. Tarihi geçmiş ürün falan da getirmiyorlar ama ben yine de bakıp öyle alıyorum.”*

Görüşmecilerden Ayhan’ın yanıtı ise şöyle:

“Genelde pazardan alıyorsam daha sağlıklı olduğunu düşünüyorum. Hiçbirinin standart sağlıklılıkta olduğu söylenemez bence tamamen doğal organik denilebilecek gıda da yok. Ama pazarda bazı satıcılar var kendim üretiyorum diyor. Sonuçta bu konuda beyan esastır bizim için, doğal diyorsa doğal yiyoruz diyoruz. Belki de hiç doğal değildir. Zaten doğal dediğimiz de tamamen organik değil, sonuçta hayvan tezeğinden gübre üretilmiyor. Yapay kimyasallar kullanılarak üretim yapılıyor.”

“Gıda ürünleri nedeniyle sağlığımızın riske girdiğine inanıyorum” ifadesine örneklemin %95,5’i (N=382) katılıyor, %2,2’si (N=9) katılmıyor ve %2,2’si (N=9) kararsızım yanıtını vermiştir. “Çocukken tükettiğim gıdalar, sağlık açısından bugünkü kadar riskli değildi” ifadesine katılanlar %93,8 (N=375) iken, %3,3 (N=13) katılmamakta ve %3 (N=12) kararsız olduğunu ifade etmektedir. Bu ifadeye benzer şekilde verilen ifadelerden “eskiden yediğimiz gıdaların şimdikilerden daha sağlıklı olduğuna inanıyorum” ifadesine önceki cevaplarla paralel olacak şekilde %91,7 (N=367) katılıyor, %6,4 (N=26) katılmıyor ve %1,8 (N=7) kararsızım yanıtını vermiştir. “Çağımız hastalıklarının çoğunun sebebi beslenme tarzımızdır” ifadesine %94,8 (N=378) katılıyor, %1,3 (N=5) katılmıyor, %4 (N=16) ise kararsızım yanıtını vermiştir. “Gıda ürünlerinden dolayı gelecek nesillerin sağlığından endişe ediyorum” ifadesine örneklemin %95’i (N=380) katılıyor, %1,2’si (N=5) katılmıyor ve %3,8’i (N=15) kararsızım yanıtını vermiştir. Verilen yanıtların hepsi, örneklem genelinde gıdaya dayalı sağlık riskinin var olduğunu kanıtlar niteliktedir. Gıda endüstrisinin gıdalar üzerinde çeşitli işlem yapması toplum tarafından riskli müdahaleler olarak görülmekte ve geçmişe nazaran günümüz daha riskli görülürken, gelecek nesillerin de güvenilir bir ortamda

yaşayamayacağından hatta daha fazla riske maruz kalacağından endişe edilmektedir. Görüşmecilerden Mert,

“Sağlıkla ilgili kaygılarımdan dolayı ekolojik pazarı tercih ediyorum. Özellikle de çocuğumuzun doğumundan sonra dikkat ettiğimiz ürün sayısı arttı. Hepimiz de biliyoruz ki yenilip içilen ürünler çok sağlıksız, doğallıktan uzak. Bu nedenle de tüketicilerin dikkat etmesi şart” diyor.

Bauman'a (2011:300) göre ölümcül etkisinin olabileceğini düşündüren her şey bireyde endişe uyandırmaktadır. Beden de bireyin elinde kalan tek değerli şey olduğundan ona zarar verebilecek her şey risk unsuru olarak görülecektir. Yenilip içilenler hatta solunan hava bile zararlı etkileri düşünülerek riskli görülmektedir.

Risk algısının artması konusunda medya da belirleyici bir rol oynamaktadır. Her geçen gün yaygınlaşan sağlık haberciliği, medyanın gücünü kullanarak daha fazla dikkat çekmektedir. Kapitalizmin istediği daha fazla sağlık harcaması yapılması medya ile geniş kitlelere duyurulmuştur. Sezgin (2011: 18), sağlıkla ilgili konular ele alınırken iki temel amaca hizmet ettiğinden bahseder. Bunlar: gündelik yaşamın tıbbileştirilmesi ve sağlıkla ilgili sorunların bireyselleştirilmesidir. Böylece önceden sıradan görülen her duruma tıbbi çerçevede bakma gereksinimi duyulmaya başlanmış ve bireyin kendisinin tüm sorumluluğu üstlenmesi istenmiştir. Gür'e (2000) göre ise sağlıkla ilgili konuların ele alınma sebebi tüketim kültürü çerçevesinde “healthizm” (sağlıklı olma) kültürünün oluşturulmaya çalışılmasıdır. Bu çabalarla tıbbi bilgi ve bu konuda bilgi verenler yüceltilmiş, hasta beden ötekileştirilmiş, normal olmayan beden haline gelmiştir. Sontag'ın (2015: 13) deyiimiyle hasta bedeninin fiziksel bedeniyle değil, bedeninin hastalığının metaforik olarak ele alınmasıyla sağlıklı olma hali farklı mecralara taşınmıştır.

4.4.Gıda Tüketimi Konusunda Güven Algısı

Risk algılanan ortamların güven duyulmayan ortamlar olması muhtemeldir düşüncesiyle, örneklemin risk algısı yanında güven algısının da ne durumda olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. “Organik ürün aldığınızda ürünün organik olup olmaması konusunda şüphe eder misiniz?” sorusunu cevaplayan örneklemin %84,9'u (N=279) evet yanıtı vermiştir. Organik gıdaların sağlıklı olduğuna inanmayan örneklemin oranı ise %58,3 (N=233)'tür. Bu oranlar örneklemin yarısından fazlasının organik gıda tükettiğini söylese de aslında organik ve sağlıklı olduğuna inanmadığını ve organik söyleminin de gerçekçi olmadığına dair inancın

varlığını kanıtlamaktadır. Mahalleler arasında anlamlı bir farklılık ortaya çıkmadığından genel sonuçlar verilmiştir. Verilen yanıt oranları birbirine çok yakındır.

Organik ürün konusunda üreticiye güvenmeyenler %64,8 (N=258) oranındadır. Görüşmecilerden Esra, “Eğer devlet üreticiyi kendi haline bırakmazsa, üreticiye güvenme ihtimalim olabilir, bu konuda cezai müeyyideler uygulanmalıdır” demiştir. Örnekleme üreticiye güvensizlik duyulmasının sebebi olarak üretim sırasında kişinin emeğinin geçmemesi ve üretim aşamalarıyla ilgili bilgi sahibi olunmaması belirtilerek güvensizlik duyulduğu belirtilmiştir. Giddens (2000: 19-30) küreselleşmenin getirdiği risklerin belirsizliklerden dolayı ortaya çıktığını savunur. Küreselleşme ile bilim ve teknoloji alanındaki ilerlemeler artarken, kontrol bireyin elinden çıkmakta ve kesinliklerden söz edilememektedir. Bu belirsizlikler de güvensizliğe sebep olmaktadır. Modernitenin getirdiği belirsizliklerin felaket yüklü olması ile bireysel tavırların ön plana çıkması (Bauman, 2011: 36) normal kabul edilebilir ve örneklemin kendi emeğinin olduğu şeye güvenmesinin de bireyselleşme ile doğrudan ilgili olduğu söylenebilir. Görüşmecilerden Murat, pazar ve marketten alışveriş yaptığını, bunun yanında kendilerinin de ürün yetiştirdiğini ifade etmiştir. Dışarıdan satın aldıkları hiçbir ürünü organik olarak niteleyemeyeceğini belirterek şöyle demiştir:

“Kendimiz yetiştirdiğimiz halde organik tohum bulmakta zorlanıyoruz. Bir üretici olarak lisanslı tohumların GDO’lu olduğunu, aksi takdirde lisans alamadıklarını biliyorum. Kendi yetiştirdiklerimize güvenmemizin nedeni ise; halkın elinde kalan geleneksel tohumlardan bulup yetiştirmemiz ve ilaçları kabul edilebilir dozda vermemizdir. Ayrıca üreticilerin fazla ürün almak için hileler yaptığını gördüğümüzden üreticilere güvenmiyorum, en fazla görevin devlete düştüğünü düşünüyorum.”

Üretim işiyle ilgilenen birinin bile güven duymayıp risklerin var olduğundan söz etmesi durumu daha iyi özetlemektedir. Murphy’e (2010: 233) göre; açlık bir çok insanı etkileyen büyük bir tehlike haline geldiği zaman insanların gıdaya erişimi için öne sürülen politikalara gerek kalmayacaktır. Bu durum sağlıklı gıdanın teşvik edilmesinde de geçerlidir. Ülkemizde sağlıklı gıdalar muhafaza edilmediği sürece elimizdeki gıdalar GDO’lu olmaya mahkumdur.

“Gıdaları, sağlıklı olduğuna dair sertifikalandıran şirketlerin güvenilir olduğuna inanmıyorum” ifadesine örneklemin %67,4’ü (N=265) katılıyorrum şeklinde yanıt vermiştir. “Satın aldığınız gıda ürününün içeriğinde sağlığa zararlı herhangi bir şey yoktur denildiğinde inanır mısınız?” sorusuna %84,6 (N=342) hayır yanıtını vermiştir.

“Gıdalar konusunda devletin yeterli önlemi aldığına inanıyorum” ifadesine örneklemin %64,6’sı (N=255) katılmıyorum yanıtı vermiştir. “Gıda ürünleri konusunda yasaların yeterli yaptırımının olmadığını düşünüyorum” ifadesine ise örneklemin %81’i (N=316) katılıyorum yanıtını vermiştir. Görüşmecilerin hepsinde de devlete, üreticiye ve aracı firmalara güven düzeyi çok düşüktür. Devletin gıda güvenliğini önemseyerek üretim sürecinde katkısı olan tüm birimlere yaptırımlar uygulaması gerektiği belirtilmiştir. Bu konuyla ilgili Burhan,

“Devletin yeterli önlem aldığına inanmıyorum ben yediğim elmanın kabuğunu soyarken bıçağın üstünde toplanan kalıntının yanma özelliği olduğunu fark ettik arkadaşlarla. Meğerse uzun zaman çürümeden kalabilmesi için mum gibi bir şey sürüyorlarmış. Bunları görünce nasıl güvenelim üreticiye, devlete.” demiştir.

Reyhan ise *“kaliteli ürünleri başka ülkeler yerken bizler kendi ürünlerimizden kalitesiz olanları tüketiyoruz”* demiştir. Bu konuya dair Ayhan da *“bizim ihraç ettiğimiz çayımızı bile kaçak çay olarak tekrar Türkiye’ye sokup daha pahalıya mal etmekte”* ifadesini kullanmıştır. Ayhan’ın kullandığı ifade anketlerde de dile getirilen konulardandır. Bu konuda bazı sağlık haberlerinde⁵ bilimsel raporların verilmesi etkili görünmektedir. Sağlık haberlerinin yapılıp kamuoyuna duyurulması halkın bilinçli olması ve farkındalık düzeylerinin yükseltilmesi açısından önemlidir. Yapılan açıklamalar bu haberlerin okunduğunu ve verilen bilgilerden istifade edildiğini de göstermektedir.

4.5.Gıda Tüketimi Konusundaki Bilinçlilik Düzeyi ve Sağlıklı Gıdaya Atfedilen Değer

Örneklemin gıdalarla ilgili ne kadar bilgili olduğunu ortaya koyma amaçlı bazı sorular sorulmuştur. Çünkü sağlıklı beslenebilmenin ve sağlıklı gıda almaya özen göstermenin ön koşulu gıdalarla ilgili bilgili olmaktır.

Organik ve GDO’lu gıdalarla ilgili bilinçlilik düzeyini sorguladığımızda “organik ürün hakkında bilgi sahibi misiniz?” sorusuna %11,9 (n=47) hayır, %88,1 (n=349) evet yanıtını vermiştir. “GDO hakkında bilgi sahibi misiniz?” sorusuna ise; %23,1 (n=92) hayır, %76,9 (n=306) evet yanıtını vermiştir. “Gıda ürünü satın alırken ambalajın üzerindeki içeriği okumaya, katkı maddesi olup olmamasına çok dikkat ederim” önermesine %5 (n=20) kararsızım, %15 (N=60) katılmıyorum, %79,9 (N=319) katılıyorum yanıtını vermiştir. “Bazı gıda ürünlerinin içeriğindeki sağlığa zararlı kimyasallar hakkında bilgiliyimdir” önermesine

⁵ http://www.radikal.com.tr/ekonomi/disariya_zehirsiz_ic_piyasaya_zehirli_urun-1256470

(Erişim tarihi: 22/12/2014)

Rapor için, <http://www.antalyaajans.net/m/gundem/konseyden-zirai-ilac-kalintisiyla-ilgili-sok-rapor-h13041.html> sitesini ziyaret edebilirsiniz.

%71,7 (N=285) katılıyorum yanıtı verirken, %17,9 (N=71) katılmıyorum ve %10,3 (N=41) kararsızım yanıtı vermiştir. Alınan yanıtlara göre örneklemin büyük çoğunluğu gıdalarla ilgili bilgili olduğunu düşünmektedir. Ancak sağlıklı gıdadan bahsedilirken, pazardan alınan ürünler üzerinden konuşulması organik gıdadan bahsedilmediğini göstermektedir. Mesela organik gıda amblemine dikkat ettiğini söyleyen kişi sayısı 12'dir yani örneklemin %3'ne tekabül etmektedir. Bu nedenle de örneklemin çoğunluğunun bu konuyla ilgili bilinçli olmadığını, alırken satıcının aktardığı bilgiyi olduğu gibi kabul ettiği grlmektedir.

Organik gıdaların üretimi aşamasında verimliliği arttırıcı kimyasallar verilmediğinden verimlilikleri düşük olur ve bu da verilen emeğin karşılığını alabilmek amaçlı yüksek fiyatlı satışlara sebep olur. Sosyo-ekonomik durumun el verdiği ölçüde organik gıdaya daha fazla ödeyerek sağlıklı yaşamak hedeflenebilir. Bu konuyla ilgili örnekleme sorulan "ok sağlıklı olduğu söylenen bir gıda ürününe, normal fiyatından ne kadar fazlasını verirsiniz?" sorusuna %11,7'si (N=45) en ucuz olan hangi ürün ise onu tercih ederim daha fazlasını vermem, %68,2'si (N=262) biraz pahalı olsa alırım, %8,3' (N=32) ok pahalı olsa da alırım, %11,7'si (N=45) tekinin iki katı olsa da alırım yanıtını vermiştir. Örneklemin yaklaşık %20'si sağlıklı gıdaya daha fazla değer verdiğini belirterek çok pahalı olsa da alırım ya da iki katı olsa da alırım şeklinde yanıt vermiştir. Bu yanıtlar iki şekilde yorumlanabilir. Birincisi örneklemin gıdalarla ilgili risk bilincinin yüksek olmasından kaynaklı sağlıklı gıda tüketme isteğinin yüksek olmasıdır. Erişim olabildiği sürece sağlıklı gıda tüketme taraftarı olduklarını belirtmektedirler. Ancak ikincisi ise sosyo-ekonomik durumun etkili olmasından kaynaklanmasıdır. Örnekleme, geliri çerçevesinde düşünerek gıdaya ayırabileceği bütçeden bahsetmiştir. Maddi sıkıntıları olan az gelirli ailelerin sağlıklı olduğu için gıdaya iki katı harcama yapması makul kabul edilemez. Bir çeşit sağlıklı meyve almak yerine, aynı meblağla  çeşit sebze-meyve alınması yeğlenmesi normaldir. Bu nedenle de sosyo-ekonomik açıdan yorumlarken, örneklemin sağlıklı gıdaya az değer vermesinden söz edilemez, maddi durum gözetilerek harcama yapılamayacağı belirtilmiştir denebilir. Atfedilen değer ile yaş arasında anlamlı bir farklılık çıkmamıştır (p=,097).

5.Sonuç ve neriler

Gıdalarla ilgili risk ve korku algısının tüketim temayüllerini nasıl etkilediğini, sosyo-ekonomik açıdan farklı mahallelerde bunun nasıl cereyan ettiğini ortaya koymayı amaçlayan çalışmamızda, evren olarak seçilen Eskişehir ilinden toplam dört mahallede örnekleme belirlenmiştir.

Örnekleme büyük çoğunluğu organik gıda tüketme isteği taşımaktadır. Gıdalarla ilgili risk algısının toplumda baskın olduğu vurgulanarak kaygı ve korku ile alışveriş yapıldığı savunulmaktadır. Sosyo-ekonomik açıdan düşük konumda olanların sağlıklı gıda tüketememe sebebi olarak öne sürdükleri şey maddi sıkıntılar ve güvensizlik iken; sosyo-ekonomik açıdan yüksek konumda olanların öne sürdüğü şey ise genel bir güvensizlik duyulmasıdır. Organik olduğu iddia edilen gıdaların bile organik olmayabileceği endişesi ile yüksek ücret ödemekten kaçınma söz konusudur. Örneklemin, %82,2'si (N=329) organik gıda tükettiğini düşünmektedir. Genel örneklemin %4,5'inin (N=18) ekolojik pazardan alışveriş yaptığını düşündüğümüzde kendisini organik ürün tüketicisi olarak tanımlayan örneklemin, pazardan ve marketlerden satın aldıkları gıda ürünlerini organik kabul ettikleri sonucu çıkmaktadır. Yani aslında sağlıklı ürün denildiğinde örneklemin çoğunun zihninde canlanan şey doğal gıda olmaktadır, organik gıda değildir. Doğal olan ile organik olanın karıştırılması dolayısıyla da gıda satın aldıkları kişilerin söylemleri referans alınarak sağlıklı gıda tükettiklerini söyledikleri görülmüştür. Organik gıda tüketiyorum derken, organik gıda sertifikasının ne olduğunu bilmemeleri de bunu kanıtlar niteliktedir. Organik gıda tercih edenlerin eğitim seviyesine bakıldığında en yüksek oranda %36,2 (N=119) üniversite mezunu olduğu görülmektedir. %85,6 (N=338) oranında GDO'lu olduğu bilinen ürünün satın alınmayacağı belirtilmiştir. Bu konuda cinsiyet açısından farklılık olup olmadığına baktığımızda kadınların oranının %6 oranında daha yüksek çıkması, gıda tüketimi konusunda kadınların erkeklerden daha duyarlı olduğunu ve daha fazla dikkat etme gereksinimi duyduğunu ortaya koymaktadır. Organik gıda ve GDO'lu gıda ile ilgili ilk bilgileri nereden aldıkları sorusuna örneklemin yarısından fazlası televizyon yanıtı vermiştir. Bu cevap gerektiğinden fazla televizyon izleyen ve gerek duyduğumuz bilgileri de televizyondan almaya çalışan bir toplum olduğumuzun göstergesidir. Bu nedenle de sağlık programları örneklem geneli tarafından bilgilendirici ve eğitici bulunmuştur. Başka yerlerden okuyarak, araştırarak öğrenilmeyen bilgiler, hazır bir şekilde televizyondan alındığından bilgi eksikliği sebebiyle doğru ve yanlışlar ayırt edilememekte ve çelişen bilgiler kafa karışıklığına neden olmaktadır. Bu durum risk algısını da arttırmakta, güven duygusunu zedelemektedir.

Örnekleme genelinin %65,8'i (N=263) market ve süpermarketlerden alışveriş yapmaktadır. Sonraki sırada gelen yer ise semt pazarıdır. Ekolojik pazardan alışveriş yapma yüzdesi düşüktür (%4,5). Bunun sebebi olarak sosyo-ekonomik durumun yeterince iyi olmaması, ekolojik pazarla ev arası mesafenin çok uzak olması, özel araçlarının olmaması, ekolojik

pazar ile semt pazarı arasında fark olmadığına, gıdaların aynı kalitede olduklarına inanılması, üreticiye, firmaya ve devlete gıdalar konusunda yeterince güvenilmemesi gösterilebilir.

Sağlık riski algısı örneklem genelinde yüksektir. Tüketilen ürünlerin sağlıklı olmasına dair düşüncelerin mahallelerde farklılık gösterip göstermediğine bakıldığında anlamlılık bulunamamıştır ($p=,388$). Batıkent-Vişnelik mahalleleri için gıdanın sağlıklı olma ölçütü markalı ve pahalı ürünler olmaları iken, Şirintepe-Emek mahalleleri için eş, dost, akraba ve bilindik yerlerden alışveriş yapmaktır. Örneklemin tamamına yakını (%95,5 (N=382)) sağlıksız olmayı gıda tüketiminin sonucu olarak görmüştür. Değişen kültürel, sosyal ve ekonomik değerler gıdaların üretiminin aşamalarını da değiştirdiğine ve tükettiğimiz ürünlerle sağlığımızın riske girdiğine inanç söz konusudur. Bu nedenle de devletin yaptırım uygulaması istenmekte ve gıda tüketimi konusunda tüketiciye güven vermesi beklenmektedir.

Bu sonuçlardan yola çıkarak, çeşitli öneriler sunulabilir. İlki, devletin sağlıklı bir toplumun asıl inşa edicisi olduğunu unutmadan gıda politikalarına yön vermesi gerektiğini söylemek olacaktır. Gıdaların üretim aşamasından, dağıtım ve tüketim aşamalarına kadar tüm birimler kontrol ve denetim altında tutulmalı, sağlığa zararlı kimyasallarla mücadele edilirken çeşitli müeyyideler uygulanmalıdır. Kapitalist düzen içerisinde tüm sorumluluğun birey üzerine yıkılmış olması toplumdaki risk, korku ve güvensizlik algısını arttırmaktadır. İkincisi, sağlığın metalaşmasına izin verilmeden, halk sağlığı en önemli amaç olarak görülmeli ve gıda güvenliği üzerinde durulmalıdır. Üreticiye gıda güvenliği ile ilgili bilgilendirme yaparak, kullanılacak tarım ilaçlarının dozlarının ne kadar olacağına, nelerin kullanılıp kullanılmayacağına dair sınırlamalar getirilmelidir. Bunun yanında üretim yapılırken organik üretimin verimsiz olması kaygısı ile kimyasalların kullanılmak istenmesi engellenmeli bu konuyla ilgili gerekli politikaların devlet tarafından uygulanacağı güvencesi verilmelidir. Yalnızca tüketicilerin değil üreticilerin de bu güvenceye ihtiyacı vardır. Şayet iki taraf da devlet güvencesini hissedip, politikalarla zarar etmediğini görürse daha sağlıklı bir toplum için topyekûn mücadele edilecektir. Üretici karını elde ederek üretim yaptığında fiyatlar düşecek ve talep artacak, yani arz-talep dengesi kurulmuş olacaktır.

Kaynakça

Adak, N., 2016. Günümüz Toplumlarında Sağlığa İlişkin Riskler. Adak, N. (ed.) içinde Sağlık Sosyolojisinde Güncel Tartışmalar, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara, s. 13-32.

Bauman, Z., 2000. Siyaset Arayışı, (T. Birkan, Çev.), Metis Yayınları, İstanbul, s.216.

- Bauman, Z., 2011. Bireyselleşmiş Toplum (2.b.), (Y. Alogan, Çev.) Ayrıntı Yayınları, İstanbul, s. 336.
- Beck, U., 2011. Risk Toplumu-Başka Bir Modernliğe Doğru, (K. Ö. Bülent Doğan, Çev.), İthaki Yayınları, İstanbul, s. 392.
- Çankaya, H., 2012. Devlet ve Tabiat- Biyoteknoloji Çağında İnsan Hakları, Sav Yayınları, İstanbul, s. 464.
- Çelik, T., Balık, D., 2007. Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar (GDO). Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 23(1-2), s. 13-23.
- Delibaş, K., 2013. Sağlığa İlişkin Korkular. A. Kılıçaslan, A. Nazlı, K. D. vd., O. Elbek (Dü.) içinde, Kapitalizm Sağlığa Zararlıdır, Hayygrup Yayıncılık, İstanbul, s. 101-112.
- Dizdar, Y., 2013. Yemezler! (2 b.). Hayygrup Yayıncılık, İstanbul, s. 303.
- Furedi, F., 2001. Korku Kültürü. Ayrıntı yayınları, İstanbul, s. 243.
- Giddens, A., 2000. Elimizden Kaçıp Giden Dünya, (O. Akınhay, Çev.) Alfa Yayınları, İstanbul, s. 210.
- Giddens, A., 2010. Modernliğin Sonuçları (4. b.), (E. Kuşdil, Çev.) Ayrıntı Yayınları, İstanbul, s.192.
- Gür, E. G., 2010. Dezenformasyona Uğratılan Bir Sosyal Hak Olarak Sağlık, Denizli, <http://www.sosyalhaklar.net/2010/bildiri/gur.pdf>
- Haspolat, I., 2012. Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar ve Biyogüvenlik. Ankara Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi(59), s. 75-80.
- Koç, M., 2013. Küresel Gıda Düzeni. NotaBene Yayınları, Ankara, s. 272.
- Levenstein, H., 2013. Gıda Korkusu, (A. Öztekin, Çev.) Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s. 288.
- Lin, N., 1976. Foundations of Social Research, Mcgraw-hill, s.458.
- Murphy, S., 2010. Biofuels: Finding a Sustainable Balance for Food and Energy, G. Lawrence, K. Lyons ve T. Wallington içinde, Food Security, Nutrition and Sustainability. Earthscan, New York, s. 220-280.
- Özmert Ergin, S., Yaman, H., 2013. "Genetiği Değiştirilmiş Gıdalar ve İnsan Sağlığı Üzerine Etkileri", Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi, 2 (2), s. 261-274.

Paraire, P., 2012. Küreselleşmenin Yaşayan lleri. Kurtgz, K. (ev.) içinde Kapitalizmin Kara Kitabı, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, s.376-395.

Sezgin, D., 2011. Tibbileştirilen Yaşam Bireyselleştirilen Sağlık, Ayrıntı, İstanbul, s.240.

Sontag, S., 2015. Metafor Olarak Hastalık AIDS ve Metaforları, Can Yayınları, İstanbul, s. 191.

Sülün, Y., Sülün, S., 2006. İnsan ve evre, (Der. Mustafa Aydoğdu, Kudret Gezer) içinde evre Bilimi, Anı Yayıncılık, Ankara, s. 97-124.

Radikal Gazetesi Haberi (Erişim tarihi: 22/12/2014)

http://www.radikal.com.tr/ekonomi/disariya_zehirsiz_ic_piyasaya_zehirli_urun-1256470